

odnosi se na prosvjećivanje naroda, odnosno iskorjenjivanje praznovjerja i prihvaćanje novih modernih medicinskih metoda. U tome procesu veliku su ulogu odigrali autori popularnih publikacija o medicinskim temama, poput liječnika Varaždinske županije Ivana Krstitelja Lalangua.

U *Zaključku* (241-246) se ukratko rezimiraju teme koje su se obrađivale u poglavljima ove knjige. Navode se ključne prekretnice u razvoju sustava državnoga javnog zdravstva kakav se zadržao do današnjih dana te se ocjenjuje razina izgradnje sustava javnoga zdravstva u Habsburškoj Monarhiji u usporedbi s drugim dijelovima ranonovovjekovne Europe. Razmatra se u kojoj je mjeri implementiranje sustava javnoga zdravstva bilo uspješno u zemljama Monarhije s posebnim osvrtom na Hrvatsko-Slavonsko Kraljevstvo. Koncept državnoga preuzimanja brige o javnome zdravstvu sažima se u nekoliko razina, a posebno se sagledavaju te razine u hrvatskim krajevima pod habsburškom vlašću. Iako na samome kraju autorica ističe i paradokse koje su zdravstvene reforme prouzročile, poput pristupa pacijentu koji je postajao više standardiziran a manje individualan, kao krajnji zaključak iznosi tvrdnju da je svim reformama na području Habsburške Monarhije zajednička crta bila korisnost (*utilitas*).

Knjiga također sadrži dio naslovljen *Pri-lozi* (249-323), u kojemu se mogu pronaći prijevodi izvornih pravilnika korištenih u ovome istraživanju. Riječ je o Općemu zdravstvenom pravilniku iz 1770. godine, nadopuni navedenoga pravilnika iz 1773. godine te Uputama za županijske fizike i kirurge na području Ugarske i pripadajućih zemalja, koje su objavljene 1786. i 1787. godine. Na samome kraju nalazi se još rubrika *Literatura* (325-341), koja sadrži popis korištene arhivske građe, objavljenih izvora i suvremenih spisa te sekundarne literature kao i *Summary* (343-354) na engleskome jeziku, zatim *Kazalo* (355-375) s osobnim imenima te geografskim i općim pojmovima te *Bilješka o autorici* (377).

Zaključno, može se ustanoviti da je riječ o izuzetno vrijednome djelu koje prikazuje jedan manje poznati segment hrvatske, kao i opće europske, povijesti. Na vrlo detaljan način autorica prikazuje korijene i uzroke razvoja javnoga zdravstva na habsburškim, a ujedno i hrvatskim prostorima, zatim način na koji su javnozdravstvene reforme bile provedene, ali i kako su bile prihvaćene. Primjer državne brige o zdravlju stanovnika nužno potiče na daljnje razmišljanje i propitivanje načina na koji apsolutističke države mogu biti percipirane te u kojoj je mjeri državni interes bio usmjeren prema dobrobiti njezinih stanovnika kao i koje su posljedice te, naizgled pozitivne, mjere mogle imati na zemlje, institucije i stanovnike.

Juraj Balić

Kristina Puljizević, *U ženskim rukama. Primalje i porođaj u Dubrovniku (1815-1918)*, Zagreb; Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2016, 268 stranica

Porođaj je središnji događaj u ljudskome životu. Njime je u prvi plan stavljena žena – rodilja koja donosi na svijet novi život i primalja koja je ključna za uspješan porod. Budući da obuhvatno istraživanje porođaja i primalja nije bilo predmet zasebnih povijesnih istraživanja, knjiga Kristine Puljizević predstavlja novitet u okviru hrvatske historiografije. Temelj knjige čini doktorska disertacija nastala u sklopu studija “Povijest stanovništva,” vrijednost koje je prepoznao Zavod za povijesne znanosti HAZU-a u Dubrovniku uvrstivši ju u popis svojih izdanja. U skladu sa znanstvenim pristupom postavljen je niz istraživačkih pitanja na koje je autorica odgovore potražila u izvorima raznolike provenijencije – od sudskih spisa i matičnih knjiga do državnih i općinskih zakona, uredbi i pravilnika. Čitatelje

će uz zanimljivu temu dodatno privući tečan stil i bogati slikovni prilozi koji dodatno obožavaju tekst. Osobna iskustva koja su predstavljena u posveti i *Predgovoru* (9-10) knjizi daju upečatljiv karakter.

Kao što autorica napominje u *Uvodu* (11-24), tema je ograničena na područje Dubrovnika tijekom austrijske uprave (1815. – 1818.), a cilj knjige jest uklopiti temu u širi povijesni kontekst i pružiti model za istraživanje sličnih procesa u drugim dijelovima Habsburške Monarhije. Monografija je podijeljena na šest poglavlja, a svako poglavlje počinje kratkim uvodnim razmatranjem u kojemu se donosi povijesni kontekst i najavljuje tema istraživanja. Svako poglavlje zaokruženo je zaključnim osvrtom razmatrane teme, koji se u integralnome obliku pojavljuju i u *Zaključku* na kraju knjige (209- 216). U skladu sa znanstvenim karakterom knjiga je opremljena popisom korištenih *Vrela* (217- 219), popisom *Literature i objavljenih vrela* (220-234), *Kazalom imena* (235-241), *Kazalom mjesta* (242-245), *Kazalom pojmova* (246-254), sažetkom na engleskome jeziku (255-260) i *Popisom izdanja Zavoda za povijesne znanosti HAZU-a u Dubrovniku* (261-268).

Prvo poglavlje *Porodaj u Dubrovačkoj Republici* (25-52) podijeljeno je na tri potpoglavlja u kojima se donosi pregled srednjovjekovne i ranonovovjekovne porođajne skrbi s posebnim osvrtom na primaljstvo. U prvome potpoglavlju autorica razmatra metode liječenja Amatusa Lusitanusa, koji je od 1556. do 1558. godine obavljao službu privatnoga kirurga u Dubrovačkoj Republici. U medicinskim knjigama i priručnicima koje je napisao savjetovao je buduće primalje o načinima liječenja puerperalne groznice i postupcima koje treba poduzeti u slučajevima rizičnih porođaja i neželjenih pobačaja. Kao što autorica otkriva, njegova praksa temeljila se na humoralnome konceptu klasične medicine, s kojim je povezana i državna politika vezana uz kriminalizaciju pobačaja nakon što prođe devedeset dana od začeca, odnosno nakon što dijete “oživi” (to jest dobije dušu).

O razlozima namjernih pobačaja, profilu čedomorki, abortivnim sredstvima te sudskim procesima i medicinskim vještačenjima autorica raspravlja u sljedećemu potpoglavlju. U tome kontekstu opisana je uloga Hospitala milosrđa u kojemu su Dubrovčanke mogle “sakriti” izvanbračnu trudnoću i porođaj. Među privremenim osobljem koje je angažirano u radu dubrovačkoga nahodišta, važna karika bile su primalje. Njihov status, obrazovanje i kompetencije tijekom 18. stoljeća autorica razmatra u sljedećemu potpoglavlju. S obzirom na prosvjetiteljska strujanja i populacijsku politiku u drugim europskim državama autorica iznosi zanimljive zaključke o zdravstvenoj i socijalnoj politici Republike tijekom 18. stoljeća. Među njima se svakako može izdvojiti zaključak o ležernosti i pragmatičnosti dubrovačkoga javnog zdravstva i socijalne skrbi, koja je bila moguća zbog relativno malenoga broja stanovnika, dobro uređene mreže civilne vlasti i suradnje s Crkvom. U tome su pogledu vještina i moralne vrijednosti primalja prednjačile pred njihovim formalnim obrazovanjem, a njihovo djelovanje u svojstvu pučkih vidarica nije bilo ograničeno kao u ostalim europskim zemljama.

Političke promjene koje su nastale ukidanjem Dubrovačke Republike 1808. godine odrazile su se i na dubrovački sustav javnoga zdravstva. U poglavlju *Reforme austrijske vlasti* (53-90) autorica je uvidom u zakonske propise i matične knjige utvrdila u kojoj su mjeri zdravstvene reforme tijekom francuske i austrijske vlasti utjecale na položaj primaljstva u Dubrovniku. U prvome potpoglavlju autorica donosi pregled zdravstvenih prilika u Dubrovniku tijekom kratkotrajne francuske vlasti (1808. – 1815.) i pritom zaključuje da francuski model javnoga zdravstva nije donio veće promjene u Dubrovniku. Bez obzira na ograničena reformska nastojanja francuske vlasti uhodana mreža dubrovačkih liječnika, sanitarnih službenika i primalja nastavila je obavljati svoje obaveze u bolnicama i nahodištu kao i u doba Republike. Sustavne promjene u javnome zdravstvu i primaljstvu

uslijedile su tijekom austrijske vlasti (1815. – 1918.), koje je autorica predstavila u sljedećemu potpoglavlju. Razmatrajući zakonodavnu djelatnost Bečkoga dvora utvrdila je da je primaljstvo stavljeno pod čvršću državnu kontrolu i integrirano u sustav javnoga zdravstva. Detaljna analiza i usporedba austrijskih naputaka o regulaciji primaljske službe iz 1816., 1874., 1878., 1881. i 1898. godine ukazala je na važnost obrazovanja i licenciranja primalja te na implementaciju obuhvatnih higijenskih mjera u sklopu prihvaćanja antisepse. Posebno potpoglavlje posvećeno je pravnoj odgovornosti primalja u slučajevima kršenja odredbi naputaka kao i neovlaštenoga sudjelovanja u pobačaju i čedomorstvu. Zahvaljujući kronološko-problemskome pristupu temi autorica je utvrdila period koji je potreban za ugrađivanje antisepse u zdravstvene zakone za primalje kao i vrijeme potrebno za potpunu implementaciju austrijskih zakona na terenu.

Poglavlje *Licencirane primalje u Dubrovniku* (91-126) prati proces institucionalnoga obrazovanja primalja koji je omogućen otvaranjem prve škole za primalje u Zadru 1821. godine. U sklopu ove tematike rekonstruiran je profil polaznica, načini njihova stipendiranja, problemi oko izvođenja nastave i prakse, a identificirano je stručno i nastavno osoblje te položaj školovanih primalja na tržištu rada. Na temelju matičnih knjiga autorica je zaključila da se zamjena neškolovanih primalja sa školovanimima događala postupno te da su posljednje neškolovane primalje završile s radnim vijekom tridesetih godina 19. stoljeća. U drugome potpoglavlju autorica je identificirala aprobirane (diplomirane) primalje koje su se školovale u Zadru tijekom 19. stoljeća. Usporedbom društvenoga i ekonomskoga statusa primalja i učiteljica autorica je utvrdila da je posao primalje bio slabije plaćen posao bez osigurane mirovine te da su primalje većinom bile nepismene siromašne žene koje su se udavale za muškarce iz istoga materijalno-društvenog ranga.

Slijedi poglavlje *Liječnici i porodništvo* (127-154) u kojemu autorica ispituje uče-

stalost liječničkih intervencija pri porodi- ma, položaj primalja u odnosu na liječnike i stav liječnika prema primaljama, posebno prema neškolovanim babicama. U prvome potpoglavlju autorica na temelju matičnih knjiga otkriva da Dubrovnik nije pratio europski trend intervencije porodničara pri normalnome porođaju. Štoviše, liječnici se u matičnim knjigama češće spominju u svojstvu roditelja nego kao asistenti pri porođajima. Autorica napominje i činjenicu da su se dubrovački liječnici pri porođajima svojih supruga oslanjali na pomoć primalja a ne liječnika. Liječnička pomoć bila je neophodna, kao što otkriva autorica, jedino u slučajevima kompliciranih porođaja, poput nepravilnoga položaja djeteta. U tome je kontekstu zanimljivo istaknuti da se carski rez – radi pogibeljnih infekcija – izvodio jedino u iznimnim slučajevima – ako je dijete u utrobi preminule rodilje bilo živo. U drugome potpoglavlju autorica je na temelju novinskih stupaca, udžbenika za primalje i tadašnjih članaka analizirala odnos dubrovačkih liječnika prema primaljama. Zaključila je da – izuzev povremenih kritičnih tekstova – kampanja protiv neškolovanih primalja, koja se javila u Europi, u Dubrovniku nije imala snažniji zamah. Štoviše, “susjedsko” porođanje na selu i “nadriprimaljstvo” u Dubrovniku nije iskorijenjeno sve do prvih desetljeća 20. stoljeća. Autorica navodi da se izostanak animoziteta između dubrovačkih liječnika i primalja može objasniti time što dubrovački liječnici nisu asistirali kod normalnih porođaja, a i njihov interes bio je snažnije usmjeren izvan medicinske sfere – na politiku, kulturu i književnost. Štoviše, dubrovački su liječnici zdušno zagovarali novčane potpore za primalje i podržavali njihove molbe za umirovljenje. Ipak, u sklopu tradicionalnih rodnihi identiteta dubrovačke primalje bile su hijerarhijski podređene liječnicima prema kojima su se trebale odnositi “dodvorno, skromno i poslušno.” One nisu smjele koristiti medicinske instrumente, a i medicinsko obrazovanje bilo im je nedostupno. Zanimljivo je istaknuti da je dozvola upisa žena na medicinski studij

povezana s austro-ugarskom okupacijom Bosne i Hercegovine 1878. godine. Naime, vjerski zakoni zabranjivali su muškim liječnicima da pregledavaju muslimanke iz Bosne.

U poglavlju *Demografski pokazatelji promjena u primaljstvu* (155-184) autorica istražuje utjecaj habsburških zdravstvenih reformi na dinamiku demografskih kretanja i na proces demografske tranzicije. U prvome potpoglavlju predstavljen je tijek demografske tranzicije u Dubrovniku, koja je počela padom mortaliteta koncem 18. i početkom 19. stoljeća, odnosno stotinu godina ranije nego u ostalim hrvatskim zemljama. Priključenjem Dubrovačke Republike Habsburškoj Monarhiji 1815. godine usporio se proces demografske tranzicije te je središnja etapa demografske tranzicije, koja je obilježena padom nataliteta, potrajala do 1960-ih godina. Autorica je demografsku stagnaciju u prvoj polovici 19. stoljeća dovela u vezu s političkim i ekonomskim prilikama, a uzroke demografskoga rasta u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća povezala je s unapređenjem javnoga zdravstva i medicinske službe. Uz smanjenu smrtnost i migraciju demografski je rast uzrokovan i brojem poroda tijekom reproduktivnoga razdoblja žene. S tim u vezi rekonstruirani su ženidbeni običaji, prosječna dob udaje, tempo rađanja i kontracepcijske metode u Dubrovniku tijekom 19. stoljeća. Sljedeća dva potpoglavlja bave se smrtnošću roditelja zbog posljedica porođajnih komplikacija ili zbog puerperalne groznice. Usporedbom matičnih knjiga autorica je zaključila da niska smrtnost majki pri porodu upućuje na kvalitetnu primaljsku službu i relativno učinkovitu primjenu antiseptice u Dubrovniku za razliku od Engleske. Dojilje su imale važnu ulogu i u smanjenju smrtnosti dojenčadi tako što su upozoravale majke na pogibeljne običaje u prehrani novorođenčadi.

Posljednje poglavlje *Odjek promjena u primaljstvu na širem dubrovačkom području* (185-208) razmatra utjecaj zdravstvenih reformi na narodne običaje i rituale oko trudnoće i porođaja u ruralnim dijelovima du-

brovačkoga okruga. Autorica je zamijetila da diplomirane primalje u pojedinim mjestima širega dubrovačkog područja nisu zaposlene sve do konca 19. i početka 20. stoljeća unatoč snažnim nastojanjima austrijskih vlasti. Istovremeno je zamjetan proces "poluprofesionalizacije" priučenih seoskih primalja koje zamjenjuju dotadašnju susjedsku i obiteljsku pomoć pri porođajima. Posebna potpoglavlja posvećena su izvanbračnoj trudnoći u ruralnim područjima i pučkim običajima oko porođaja. S tim u vezi autorica je zaključila da seoski narodni običaji postupno nestaju početkom 20. stoljeća kada se na selu, pod utjecajem prosvjetiteljstva i medicinskoga napretka, počinju oponašati metode i noviteti u primaljstvu po uzoru na urbana središta.

Knjiga Kristine Puljizević predstavlja važan doprinos hrvatskoj znanstvenoj historiografiji, a njezin multidisciplinarni karakter novim otkrićima obogaćuje povijest medicine, žensku povijest, demografsku povijest i povijest svakodnevice. Zanimljive priče iz arhivskih izvora izvukle su dubrovačke primalje s društvenih margina, rasvijetlile njihov položaj u okviru javnoga zdravstva i odnos države prema njihovoj profesiji. Zdravstveno-socijalni sustav sagledan je u širem kontekstu europskih prosvjetiteljskih kretanja, novih kameralističkih ideja i razvojnih procesa u drugim dijelovima Europe, što pridonosi stvaranju zaokružene i cjelovite slike primaljstva i porodništva u Dubrovniku.

Ruža Radoš